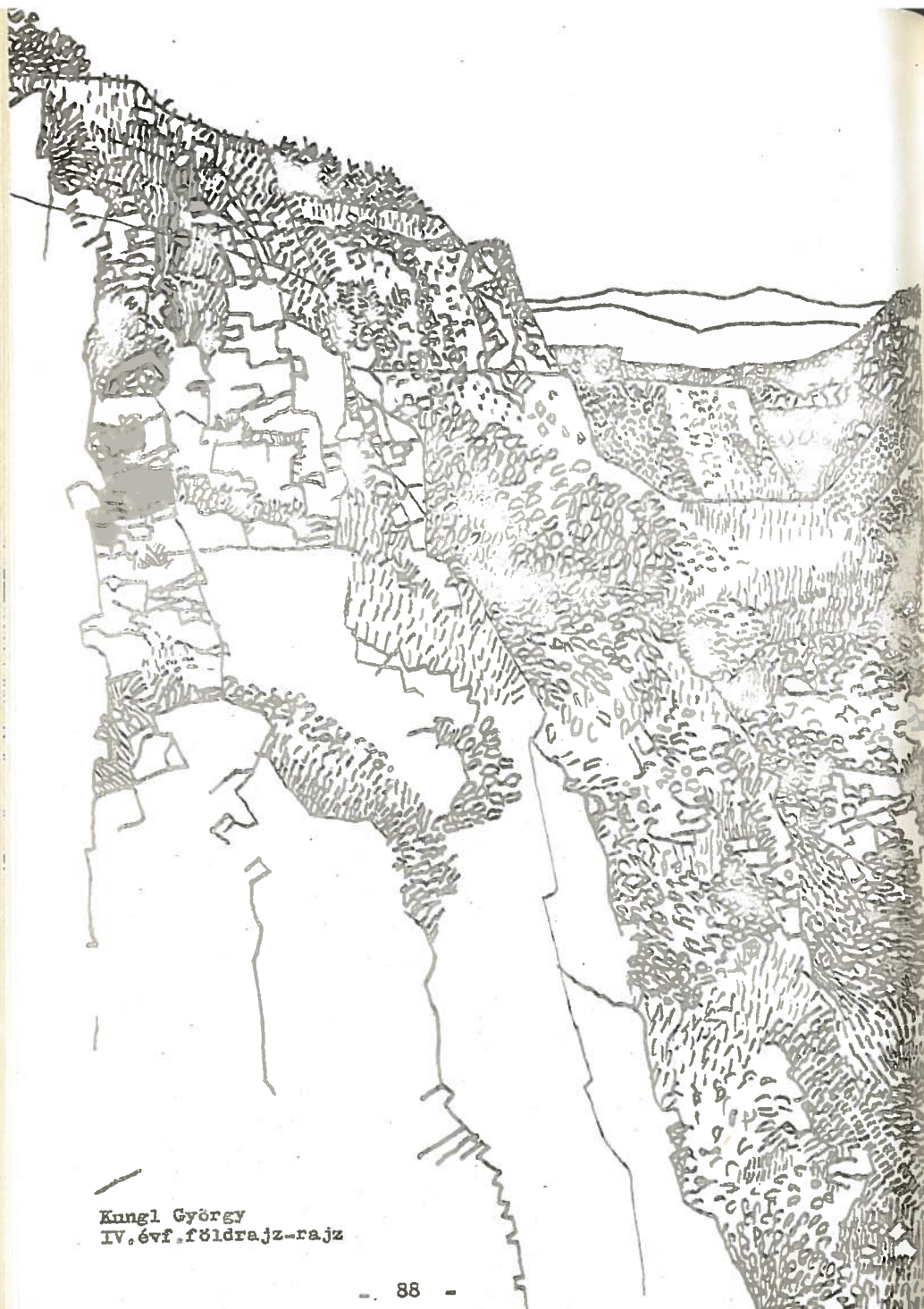

Kunfi György
IV. évf. földrajz-rajz

I. RÉSZE

A proletariátusnak semmiféle önkritika miatt sem szabad szégyenkeznie, mert győzelme csak az igazság győzelmét jelentheti; ezért az önkritika-életetelemei.^{1.} Ez a gondolat végigkíséri a munkásmozgalom, illetve a szocializmus történetét napjainkig /s a sikeres praxis feltételeként természetesen a jövőben is/, s talán ez lehetne a Konrád György regényéről készült elemzésnek a mottója is, ha csupán a művészet ideológiai szerepét vizsgálnám. Ez azonban leszűkítése, egyoldaluvá tétele lenne annak a Lukács György által legáltalánosabban megfogalmazott meghatározásnak, miszerint a művészet az emberi nem öntudatának objektivációja. Az irodalmi mű - így Konrád regénye is - a világot mindig, mint az ember által létrehozott /alakított/ világot ábrázolja, emberre való visszavonatkozásában. Dolgozatom tehát a műben közölt világnézetre próbál fényt deríteni, az ember és a világ viszonyának döntő fontosságát tulajdonítva.

Az elemzésem háttéréül szolgáló irodalomelméleti álláspont alapvető kategóriája a VILÁGKÉP, "mely a műben ábrázolt lét rendszerszerű összefüggéseit mutatja meg".^{2.}

Az eddigi irodalomelméleti irányzatokat több szempont alapján lehet osztályozni, ezek közül kettőt érdemes kiemelni.

a./ a szerző-mű-befogadó hármas melyikére helyezik a hangsúlyt: intencionalista, strukturalista, recepcióesztétika

b./ Heller-Fehér fogalompárjának - induktív és deduktív esztétika³ - analógiájára formalista-pozitívista és filozófiai irodalomelmélet

A VILÁGKÉP mindkét esetben középként helyezkedik el a véglet között.

a./ "Olyan tartalmi jellegű interpretációra lenne szükség, mely a mű többé-kevésbé szerző által elképzelt /intencionált/ és többé-kevésbé az olvasó által befogadott, értelmezett közlését veszi oálba."⁴

b./ A vilásképelemzés "az irodalmi mű pragmatikájának irányába próbálkozik, tehát a művet jelentését valamilyen művön tül, de azzal szükségszerű kapcsolatban levő kontextusai együtt értelmezi. Pszichológizálástól mentes pragmatikus szemlélet azonban csak úgy képzelhető el, hogy magából a műből homlanak ki a pragmatikus vonatkozások, így a kontextust maga a mű szükségszerűsége határozza meg⁵."

Az eddigiekből következően a művel mint magáért-álló nembeli objektívációval foglalkozom, kettülve a genetikus és recepcióesztétikai szempontok vizsgálatát.

Megfelelő felkészültség hiányában el kell tekintenem azoknak a műnemelméleti kérdéseknek a megválaszolásától, melyek a regény értelmezésekor vetődtek fel. Mégis, - úgy érzem - legalább tényyszerű rögzítésük nélkül nem lehet belefogni az elemzésbe. Olyan problémákra gondolok, melyeket tömören az epika és líra viszonyára, annak is egy specifikus területére, a lirizálódásra lehet visszavezetni. A regény a tervező /építész/ tudatának ön- és világismeretét tükrözi hitelesen, vagyis a "visszatükröződőtt"⁶ valóság tükrözésével állunk szemben.

- elsődleges tükrözés: Mű - Világ analógikus viszonyában adott

- másodlagos "tükrözés"⁷: Tervező - Mű világa viszonyában adott.

A "kettős tükrözés" viszont a kettős egyenmítés második tagját is meghatározza. /Ontológiaiilag elsődleges az egyenmű közeg, mellyel nincs probléma./ Kérdéses viszont - mint-hogy regényről van szó - a tartalmi homogenizáció, melyet a tervező tudata hajt végre /a mű világának szervezőereje/, ezáltal minden egyes valóságmozzanat átéltséggként prezentálódik, s ez viszont a líra sajátossága. A natura naturans és a natura naturata, valamint az epikus és lírai nyelv egymásba való átcsapásának lehetünk tanúi Konrád regényében. Ahogy Thomka Beáta írja: "A városalapító elsősorban nem a tárgyiasságok rétegét választja közvetítő közegül, amelyet feltölt "metafizikai minőségekkel", hanem a reflexív alapra szórja rá a konkrét megjelenítésből még megtartott "epikus forgácsot"⁸.

Gondolkodó és gondolkodtató, világát érteni, értelmezni és megértetni akaró regény. A városalapító "Ha ... egy pillanatra megérthetném a kapaszkodás és sodródás világfollyamatát ..." ⁹ - ez az intenció hatja át Konrád művét az első sortól az utolsóig.

Az elemzés első lépéseként a regény szerkezeti egységeit, részttotalitásait igyekszem elkülöníteni. Ismét Thomka Beátára kell hivatkoznom, aki - ha lehet így mondani - egy "visszintes tengely" mentén választotta ki a regény négy főbb gondolatmenetét. Ezek a következők:

1./ Történelmi távlatu számvetés

2./ Társadalmi dimenzióju önanalízis és bírálat

3./ Pontosan körülírt társadalomelmélet

4./ Társadalmi utópia.¹⁰

Mint hogy dolgozatomat Thomka Beátától eltérő célok vezérlik, - hogy metaforámnál maradjak - én a "függőleges tengely" mentén próbálom a regény szerkezetét megragadni. Minden irodalmi mű többszörösen strukturált, ennek megfelelően több szintből szerveződő Egész.^{11.}

A regény /mint műfaj/ ontológiai sajátosságának két főbb szint tekinthető:

1./ egyén /egyének, főszereplők/

2./ a társadalom dimenziójában adott.^{12.}

További, kisebb kohézióval rendelkező, de érzékelhető szintek is vannak, mint pl. Konrád regényében biblikus szint, végigvitt metaforák szintje stb.^{13.}

A főbb szintek inherens viszonyban állnak egymással, a főszereplők /akár a mindennapi élet emberei/ és magatartásformáik mindenkor legalább olyan fontosak, mint a műben ábrázolt társadalmi valóság /mozgástér a szereplők számára/.^{14.} Ezen vertikális felosztás teszi lehetővé a műnek mint totalitásnak a megszerveződését és megragadását, ezáltal nyílik mód az egyoldalú linearitás meghaladására.

A városalapító szerkezeti vázlata.

vertikális	horizontális
tervező	öntudatra ébredésének folyamata
társadalom	szubsztanciájának a történelemnek a menete ¹⁵ /ami kb. megfelel annak a négy témának, amit Thomka Beáta fogalmazott meg/

Az eszmélés, az öntudatra ébredés, valamint a történelem menetének közös vonatkozási rendszere: a VILÁG. A mű világa a történelem menetében épül ki, s ha most mesterségesen el is választom ezt a tervező céltételezéseitől, tevékenységétől, az csak az interpretáció gondolati "tisztasága" érdekében történik.

A társadalom szubsztanciájának, a történelemnek a menete
"mert nekem ez a város... létrehozóikat túlélő, balódó tulvilágok rendszere, egymást ondóval, sortűzzel és nyugdíjazással felváltó társadalmak vízszintes leírása, megkövült érdekharc, dúlás, újjáépítés kelet-európai terepasztala..." /32/

A történelem tehát a társadalmi lét folytonosságának hordozója. Az egymást felváltó társadalmak a múlt - jelen - jövő idősíkján alkotnak kontinuális sort, az "előtörténet" /35/ minden szennyétől, szégyenétől terhelten. A "sátorvárosból" /33/ vasbeton-város lett az idők során, csak a "történelmi szélkerék subog" /36/ tovább időtlenül, félelmetesen, változatlanul.

Az előtörténet "nem tudjuk, de tesszük" /124/ praxisában a fenyegetettség tudata a legerősebb. A "deltaszárnyú vadászbombázók iskolagya korlátai" /9/ a "viktárolóknak" fémcsőbombatölcséreket" /8/ kölcsönöznek, a természet humanizálása embertelen módon megy végbe. A regény térbeli elemei szinte mind a börtönszerűséget sugallják:

"a földelgőzött légtér szűkülő lehetőségei" /6/

"dinamittal helyesbithető tévedéseim itt állnak vasbeton-fegyverzetben körülöttem..." /31/

Minderről nem a magábanvaló természet tehet: "Nézem, semleges odaadással, a fény mozgólatait a szegecselt alumíniumsíkságon, s az alattam hátrasikló földabrosz szökevény mintáit, a táj ismétlődő alkatrészeit, amelyek talán holtomig megülednek emlékezetem alján, eszméletem színéről azonban mint esőcseppek a homokban, az ut végére alászívárognak." /7/ Konrád természetfelfogásából kitűnik, hogy a természet mint megalapozó létréteg játszik szerepet az emberi praxisban, a börtönszerűség okát tehát magában a természetben kell keresni. "A kisajátított buzaföldeken ipari bazilikák, egy lezárt ipari korozak szent tehenei, feltörhetetlen, önmagukat biztató perselymalacok egy emberöltő ismeretlen katonáinak gyéren kamatozó emlékművei, izgatottan és veszteségesen, ötlettelenül és vaktában, de létrehozhatnak dolgokat, bár megessik, hogy részzelemeinél a végtermék kevesebbet ér..." /50/ "Rendszert látok a tekintélyvédele felelőtlenségben, a lovaságukért kiválasztottak én-sezőlok - nekem-se-szóljanak lapításában testületek és ünnepi beszédek drapériája mögött, rendszert a kedélyes becsátban minden nagyszabású pazarlásra, melyért a gépekhez ragasztott hallgatók árnyak fizetnek." /51/.

A "kisajátított" szóval megidézett múlt a "készen talált feltételekre" utal. A termelés objektív feltételeivel /elavult ill. automata gépsorok/ nem érdemes itt foglalkozni, fontosabb a munkától való elidegenedésre koncentrálni. Csodálatos és egyben megrázó az a metafora, mellyel Konrád bemutatja a munkától elidegenedett munkást, "a gépekhez ragasztott hallgatók árnyat, aki lényegéből kénytelen eszéhez tenni létfenntartása céljából. A "szükségesség" birodalma " uralkodó, még ha a tulajdonviszonyok megváltoz-

nak is.

"Ha a hivatal állami, legyen a gyár, a bolt, az iskola legyen minden és mindenki állami ... egy peres tanár, ha államosítottuk, kihuzza magát, most már az új rend új fiait neveli, az állam a jó, ha minden az államé: minden jó, a boldogság egy év alatt szétáradt, államosítani könnyű volt. /121-122/ "Államosítani könnyű volt". Itt Konrád természetesen nem ennek a politikai tettek a nagyságát próbálja kicsinyíteni, az irónikus hangvétellel az államosítás politikai tett-voltát igyekszik kidomborítani. Ez az amit Marx előre látott, s a magántulajdon negatív megszüntetésének nevezett, amely "terbalt az elidegenedéstől."

Erre az alapra épül rá a politikum szférája, melyet közvetve mutat be, mint pl. az előbb a tulajdonviszonyokon keresztül, vagy az emelvényeken ünnepi beszédeket tartók szerepeltetésével.

"... öt mondat a javasolt világrendről könnyen megtanulható. Az irónia itt is negatív értékűvé változtatja a politikát, mely a "beavatottaktól" eltekintve - elzárja a politikai cselekvéstől az egyéneket. Politikai cselekvésen természetesen nem az ünnepeken való részvétel formalitását értem. ^{16.} A politika az, ami - szerintem - szétzúllasztja a nyilvánosságot, s egyenes következménye: "itt szidtam zárt körben az államfőket és mindazokat, akiket az utcán nem szidtam" /19/

"Meghosszabbított technikai logikám szerint a nyilvánosság kaján uralma az a szerkezeti rend, amely a legkisebb ráfordítással a legnagyobb teljesítményt adja, a tékozlás viszont akkor is kizsákmányolás, ha nem él tőle jobban senki sem." /51-52. /

Ugyanez a még-nincs-nyilvánosság az, mely később megjele-
nik Konrád jövő-képében." a nyilvánosság szeme kezd fől-
váltani a büntető törvények erejét..." /179/ Addig viszont
az "ál nyilvánosság" /168/ előtti - és ebből következő -
álpolitizálás marad az egyén számára. A probléma abban
nyilvánul meg, hogy az egyén elveszti önmaga változtatni
tudásába, sőt képességébe vetett hitét, ami a jóléttől
függően vagy a boldog vagy pedig a boldogtalan szabadság-
nélküliség állapotát eredményezi, vagyis a mindennapi élet
készen talált kereteihez való feltétlen alkalmazkodást.
A "diktatórikus autóbuszok" /71/ világában zajló mindennapi
élet bemutatása rendkívül érzékletes.

"Lakói élnek a maguk európai polgáréletét a mindennapos fel-
támadás reményében: bonyolítják körülményeiket, átbelyeződ-
nek eszközeikbe, általuk és értük léteznek."

A mindezekig legforradalmiatlanabb mindennapi lét-
szféra szűk mozgásteret biztosít mind a munkásoknak, mind
pedig az értelmiségieknek. "Szekrényük és szótáruk, vaaso-
rájuk és vágyaik kis szóródással körülírhatók a rájuk eső
nemzeti jövedelemmel ..." /45/

A munkások életvitelének bemutatásához hosszabb idő-
zetek szükségesek, melyek önmagukért beszélnek.

"Egyazon mozdulattal továbbítják az agyrepasztó hangtartomány-
ban vonuló részegységeket, sejtelmük sincs, milyen végtermék-
hez." /56/

"Csak akkor van, ha nem dolgozik ..." /57/

"Államosított agykérgű, testükbe osukott emberek a gépesi-
tés középkorából, bérük, ahogy öregsznek osukken." /57/

"Kicsi a mozgástér, nem szertelenkedhet, holnapi napja a
mait nem folytatja, csak felváltja." /58/

A bürokratizálódott értelmiséggel szembeállítja a radiká-
lis marginális értelmiségit. Az előbbi szerepszerű magatartá-
sával szemben az utóbbi két utat választhat: "vagy megpoc-
nolja a kigyóokosság paradoxonait, miközben csinálja, ami-
hez ért, belátása szerint jó vagy rossz lelkiismerettel,
vagy bizalmas kezelésű reformeszmékért kap mérsékelt díjazá-
st..." /17/

Ebben a helyzetben nyilvánvaló, hogy a történelem szimbó-
luma a forgószinpad ill. a színház lesz¹⁷, ahol a szerep-
lők /nemes-tőkés-értelmiségi/ egymás nyomában lépnek /178/.
Konrád pesszimizmusára és történetfilozófiai cinizmusára
jellemző, hogy a temető képében integrálja a történelembe
a szocializmust. /194-195/

Ebben a társadalmi-történelmi valóságban épül fel a világ.
Az 1. fejezet kezdő sorai adják meg a világ legáltaláno-
sabb /s ugyanakkor érzékileg legkonkrétabb / képét: "Várja
a szemeteskoosikat a fogyasztás selejtje, a megnyugtatótt
vágóállatokat az elektromos pisztoly, az ultrarövid hullámu
parancsokat a tette kész személyi állomány, a céltudatos
mozdonyokat a kiszámíthatatlan vágányfordító." /5/ Az el-
dologiasodás, a dolgok uralma az emberi viszonyokon, az
ember mint pusztá hibaforrás egy racionalizált illetve a
végletekig racionális szervezetben - ez jellemzi ezt a vi-
lágot. A 2-4 fejezetben a térben konkretizálódik a világ-
kép de még a mult jelen jövő dimenzióiban. A 4. fejezettől
az időben is konkretizálódik mindez /korai szocializmus/.

Ebben a világban az egyén feladata: embernek wa-
radni. Konrád a társadalom szintjén nem lát megoldást, csak
utópikusát, az egyén szintjén pedig egyetlen magatartásfor-
mát tart követhetőnek: az öntudat /még ha megrendült is/

megőrzését. Döntő jelentőségű tehát.

Irodalom

- 1./ Lukács György: Történelem és osztálytudat 318.o.
Magvető 1971.
- 2./ Bókay Antal: Interpretáció és történetiség 202-2030.
Literatura 1978/3-4.
- 3./ Vö: Filológiai Közlemény 1979/3-4.
- 4./ Bókay Antal: Interpretáció és történetiség 201.o.
- 5./ uott
- 6./ Vö. Sós Vilmos: Modern igazságelméletek 114-115.o.
Gondolat 1978
- 7./ ua.mint 6.
- 8./ Thomka Beáta: Metaforikus folyamatok a regényben Hid
1979/10 1210.o.
- 9./ Konrád György: A városalapító 13.o. Magvető 1977.
A további hivatkozásokat a könyvre az idézetek után
zárójelben jelzem.
- 10./ Hid 1979/10 1211.o.
- 11./ Nem ingardeni értelemben vett szintek. Számokra az ingar-
deni polifonia egymásnak külsőleges, hierarchizált szin-
tek mesterkélt eredményének tűnik.
- 12./ Ide sorolható a lukácsi "tárgyak totalitása" kategóriája
LGY: Történelmi regény 124.o.
- 13./ Ezekkel nem foglalkozom
- 14./ A művön kívüli valóságban ez az inherencia már csak
a mindennapi élet objektívációin felülemelkedők számára
"adatik meg".
- 15./ Vö Heller Ágnes: Érték és történelem

- 16./ Vö. Valóság 1979/7 Herrádi Miklós: Az ünnepi viselkedés
- 17./ A színház mellett a temető is értelmezhető a történe-
lem szimbólumaként.

Témavezető: dr. Bókay Antal